

## הנצח אינו בראש מעיינינו

ברומנים ובשירים שצאצאי הישראלים הגולים יכתבו בפורטוגזית  
נאה, תצוץ העברית מדי פעם כקישוטים על עוגה, כמו הבהובי היידיש  
ברומנים של פיליפ רות. ואז היא תיעלם.

מוקדש בגעגוע ובהכרת הטוב  
למורי, פרופ' עמינדב דיקמן ז"ל, 1958-2022  
"כשמדובר בעברית אני איש דתי ממש"

### היברו פאפלישינג קאמפאני

במוצאי שבת אחת בחודש יולי 1925 עגנה לחופי נמל חיפה ספינת 'הנשיא ארתור',  
ובה בחור צעיר, בן עשרים ואחת, סטודנט יהודי באוניברסיטת קולומביה שבניו יורק.  
"הקהל היה מסוחרר מאושר", דיווח על תחושותיהם של הנוסעים בספינה לנוכח האורות  
העמומים של חיפה, "נשים וגברים שילבו זרועות ורקדו במעגלים בלהט, עד שצנחו.  
שרנו עד שגרוננו ניחר." בימים שלאחר מכן הוא עשה את דרכו לירושלים, לשם הגיע  
כדי ללמוד במחזור הראשון של האוניברסיטה העברית שזה עתה קמה. ברשמיו מאותה  
שנה סיפר על חוויית הלימוד אצל גרשם שלום ויוסף קלוזנר, על דמותו הכריזמטית  
של נשיא האוניברסיטה יהודה לייב מאגנס, על תפילות שבת בבית הכנסת ישורון, ועל  
הנשפים הסוערים במלון אלנבי – כל מה שהיה לירושלים המנדטורית להציע לבחור יהודי  
אמריקני שדיבר גם עברית שוטפת. "זוהי אוניברסיטה עברית לא רק בשמה, אלא גם ברוח  
ובמעש," כתב על המוסד הקטן בהר הצופים. "אם העזת לדבר בין כותלי האוניברסיטה  
בכל שפה אחרת מלבד עברית, הסטודנטים יפנו אליך וישאלו אותך למה התכוונת כאשר  
אתה מתהלך בתוכם ומדבר באחת מלשונות הגלות." לבסוף חזר לניו יורק, אך שמונת  
החודשים שעשה בפלשתינה הותירו רושם אדיר על חייו, ולמעשה עיצבו את מהלכם.  
הבחור הצעיר הזה, אדוארד הורוביץ, הוא סבא שלי.

את המשך חייו הקדיש אדוארד הורוביץ לשפה העברית. הוא השלים דוקטורט  
באוניברסיטת קולומביה, הוסמך לרבנות בסמינר התאולוגי היהודי, וחיבר חמישה ספרים

בענייני בלשנות ועברית. ספרו החשוב ביותר, *How the Hebrew Language Grew*, ראה אור ב־1960 ומודפס עד היום. הספר השפיע על דורות של יהודים אמריקנים, שנכבשו בקסמה של העברית בזכותו – מדי פעם אני מקבל דרישות שלום מקוראים שהושפעו ממנו. הורוביץ חיבר גם שני קובצי סיפורים קצרים בעברית קלה. אני מדפדף בהם – סיפורים תמימים, פשוטים, בכריכה קשה ובהוצאת הִיבְרוּ פֶּאבְּלִישִׁינְג קָאמְפֶּאנִי, בלוֹוִית שאלות הבהרה, אוצר מילים ואיורים שוֹבֵי־לֵב, אופייניים למחצית המאה הקודמת. רוב שנותיו היה מורה, לימד את השפה העברית בתיכון תומס ג'פרסון, תיכון כללי, לא־יהודי, בברוקלין, ועמד בראש איגוד המורים לעברית בארצות הברית. במוצאי מלחמת ששת הימים, והוא כבר אדם מבוגר, הגשים חלום ישן והיגר עם משפחתו לישראל, שם חיים היום ילדיו, נכדיו וניניו הרבים, נולדים לתוך העברית ומדברים בה כשפת יום־יום, כשפתם הטבעית, הישראלית.

## לשחק תופסת בעברית

זו, כמדומני, הנקודה החשובה שהבין סבי כשהחליט להעתיק את חייו לישראל ב־1967: רק בה תהיה העברית האהובה שלו שפת המרחב; רק בה יימצא לה עתיד. המחשבות על עתידה של העברית, בעבורי, בהכרח יוצאות מתוך ההווה שלה, כשפה ששבעה מיליון בני אדם דוברים אותה מדי יום. המהפכה הגדולה של העברית החדשה, בתמצית, עיקרה הוא המאמץ להפוך את השפה משפת קודש וליטורגיה בימי הביניים, ושפת ספרות ותרבות בתקופת ההשכלה – לשפת יום־יום בעידן הציוני, השלב האחרון עד כה בסיפורה של העברית. מהפכת העברית הושלמה לא כשביאליק כתב את "בעיר ההרגה" או עגנון את "אורח נטה ללון", אלא כששני ילדים בתל־אביב שיחקו ביניהם תופסת ועשו זאת בעברית. ההנחה הייתה שרק שפת יום־יום – שמדוברת במכולת, בסכסוכי שכנים, במוסכים ובחדרי כושר, בבתי המשפט ובתחנות הרדיו – היא שפה חיה באמת.

הציונות הלכה כברת דרך ארוכה כדי לחיות את העברית כשפת יום־יום, ותבעה שליטה טוטאלית שלה ודיכוי אלים של כל שביב שפה זרה. היידיש והערבית נרדפו, נעזבו ונשכחו ("לבגוד באידיש היינו מוכרחים", ציינה ביבושת רחל כצנלסון־שז"ר); הגרמנית והרוסית נלחשו רק בחדרי חדרים, הגיחו בחלומות מסויטים של מהגרים. הייתה גם לוחמנות גרוטסקית: באותם רשמים מ־1925 כותב סבא שלי על שיחה עם אהוד בן־יהודה, שסיפר לו על בית ספר ירושלמי אחד שבמקום עברית, ניסה להנהיג את הגרמנית כשפה הרשמית של בית הספר. בתגובה הכריזו התלמידים על שביתה, יצאו לכיכר העיר, הדליקו מדורה, השליכו פנימה את ספרי הלימוד בגרמנית ורקדו סביב האש. המהפכה האלימה הזו – שהלהט והחרירות שבה היו, מן הסתם, תחליף או פיצוי רגשי לאנרגיות הדתיות שזנחו זה מכבר – השליטה את העברית. היו למהפכה הזו, כפי שהראה בנימין הרשב, שני מהלכים: מהלך לשוני, שדרש טרנספורמציה של העברית משפה של כתבי קודש לשפה חילונית מודרנית, ומהלך חברתי, שבו גרעין מצומצם של קנאים לשפה הפכו למצע שעליו תקום חברה חדשה דוברת עברית. העברית ניצחה, ונוצרה עברית ישראלית שהיא תמונת דיוקן של החברה שדוברת אותה. זוהי שפת ספרות, מוזיקה, קללות, גזענות, כיבוש, פסיכולוגיה,

הלכה, חלומות ונאומים וסיוטים. היא חדרה לתת-ההכרה של הישראלים, והם מתקשים לדמיין את עצמם בלעדיה.

עתידה של העברית כשפת יום-יום כרוך בעתידם של דוברי השפה בטריטוריה שבה הם חיים. ללא הטריטוריה הזו – ללא מדינת ישראל – גורלה של העברית לוט בערפל. וללא הטריטוריה הזו, גם מרכזי העברית במקומות אחרים בעולם ילכו וידעכו עד שיימוגו. בבית הספר היהודי שבו לומד הבן שלי, כאן בארצות הברית, יש שיעורי עברית ברמה גבוהה – עברית כשפה שנייה, בדומה לבתי הספר הלא-יהודיים שבהם יש שיעורי ספרדית או צרפתית. כשניסיתי להבין מה מניע את ההורים כאן לשלוח את ילדיהם לבית ספר שמלמדים בו עברית, מניתי שלוש סיבות: האחת – רצונם של ההורים, רובם ישראלים לשעבר, בקשר של ילדיהם לשפה שהם עצמם גדלו בה ודוברים אותה; השנייה – הרצון לחבר בינם לבין הסבא והסבתא, שנותרו בישראל; השלישית – תקווה לשוב לארץ יום אחד. אלה סיבות מעשיות למדי – לא אידיאולוגיות, לא רוחניות, לא סנטימנטליות – לשמר את השפה, וכולן קשורות לישראל. אם הקשר הזה ינותק, הורי התלמידים, שרובם עובדים בתעשיית ההיי-טק, יפנו מהר מאוד לשפה ה"פרקטית" ביותר עבור ילדיהם, זו שתאפשר להם להתקדם בסולם החברתי והכלכלי של הקפיטליזם האמריקני. ההווה שלהם תקבע את תודעתם, וההווה שלהם, ללא מרכז לאומי טריטוריאלי שהם עומדים בזיקה אליו, איננה עברית.

היה, לאורך ההיסטוריה היהודית, מודל לשוני אחר, זה של היידיש. אם העברית מציגה מודל של שפתו של ריכוז יהודי גדול בטריטוריה אחת, היידיש הייתה במשך דורות שפתו של מיעוט יהודי שחי בכפרים ובערים ובעיירות רחוקים אלה מאלה במזרח אירופה. העברית חיה חיים טריטוריאליים, והיידיש חיה חיים קהילתיים. אך חשוב לזכור שהיידיש פרח בעידן שבו הקהילות היהודיות פעלו כקהילות מיעוט ששמרו על גבולותיהן ועל האוטונומיות התרבותיות שלהן. משנפתחו שערי המודרנה והיהודים השתלבו בחברות הרוב של מדינותיהם, הלכה היידיש ודעכה.

השינוי הזה משתקף יפה בספרות היהודית האמריקנית: ברומנים של אייב קהאן והנרי רות היידיש נמצאת בכל מקום. שני דורות אחר כך, ברומנים של פיליפ רות, פה ושם מופיעות כמה מילים ביידיש, בדרך כלל בדיאלוג של ההורים המזדקנים והקרתנים, שמעיקים על ילדיהם ולא מצליחים להשתלב בתרבות האמריקנית. היידיש של פיליפ רות היא שרידים מאובנים מעולם שחלף, סיגנלים מהבהבים לשכבת קוראים שהלכה והתמעטה. אני מסתכל על הביוגרפיה הלשונית של המשפחה שלי: סבא רבא וסבתא רבתא שלי היגרו לארצות הברית ממזרח אירופה ובקושי דיברו אנגלית. עם ילדיהם, סבי וסבתי, דיברו יידיש. הוריי עדיין מבינים כמה מילים בשפה, ואילו אני כבר גדלתי בלי יידיש בכלל. תוך שלושה דורות, פחות ממאה שנים, דעכה השפה עד שנעלמה. כיום היידיש היא שילוב של שפה אקדמית ושפת פולקלור, עם תרבות פרינג' עשירה וצבעונית שמרכזת סביבה מעגלים מצומצמים של סקרנים ואדוקים. היא איננה שפת יום-יום, ולא תשוב למעמדה המקורי בעתיד הנראה לעין. הנס הזה מתרחש רק בחברה החרדית האשכנזית בישראל ובארצות הברית, שהעתיקה את המודל הקהילתי ממזרח אירופה. במודל הקהילתי של היידיש, שימור השפה תלוי

בראש וראשונה בנכונות להסתגר, לשמור על גבולות תרבותיים ולשוניים שבתוכם ממשיכה השפה לתסוס.

בכל מה שקשור לעברית, מודל קהילתי כזה נדון לכישלון. באמצע 2023, בשיא המחאה נגד ההפיכה המשטרית בישראל, קראתי ב'דיעות אחרונות' על יוסי תאגורי, איש עסקים שהגה פרויקט בשם "תיבת נח", ניסיון להקים קהילה חדשה של גולים ישראלים שתתיישב באיטליה, בפורטוגל או ביוון. הקבוצה מעוניינת לשמר "חינוך, אמנות, את השפה העברית, הרוח הישראלית. ישראל מחוץ לישראל", אמר תאגורי לעיתונאי נדב איל. זהו ניסיון מרתק, נועז, של שימור התרבות שהתגבשה במדינת הלאום גם מחוץ לגבולותיה הריבוניים. אבל חשוב לגשת לניסיון כזה בפיכחון: תוך שניים או שלושה דורות התרבות הלאומית צפויה להיעלם, פרט למקרים בודדים, הרואים, עיקשים. אנחנו לטוב ולרע, יהודים מודרניים; איננו יכולים ואיננו מעוניינים להסתגר בדל"ת אמות עם השפה העתיקה שלנו, להקים חיץ לשוני ותרבותי אל מול המודרנה. ילדיהם ונכדיהם של המהגרים הישראלים ביוון – כמו היהודים ממזרח אירופה שבאו עם היידיש לארצות הברית – ישאפו להשתלב בחברה שבה הם חיים, ולדבר יוונית על בורייה. ברומנים ובשירים שצאצאי הישראלים הגולים יכתבו בפורטוגזית נאה, תצוץ העברית מדי פעם כקישוטים על עוגה, כמו הבהובי היידיש ברומנים של פיליפ רות. ואז היא תיעלם.

## אבל מה עם הנכד?

מכל זה נובעת, לכאורה, מסקנה פסימית אחת: שפריחתה של העברית תלויה בקיומה ובשגשוגה של מדינת ישראל, ולפיכך מצבה ההולך ומידרדר של ישראל, מבחינה מדינית, חברתית וכלכלית, גוזר עתיד מר גם על גורלה של העברית. אך יש גם צד אופטימי בתרחיש הזה, או בהבנה שגורלה של העברית כרוך בגורלה של ישראל: הוא מבהיר על מה ראוי להיאבק. אירועי שבעה באוקטובר המחישו, בין היתר, עד כמה שביר ורעוע מרקם ההגנה שעוטף את הקיום הישראלי. חייהם של יהודים במרחב שבין הירדן ובין הים התיכון נמצאו – ועדיין נמצאים – תחת איום, כמוהם כחייהם של מיליוני פלסטינים באותו מרחב, שגם הם נתונים תחת איום ובסכנת כליה. בהקשר שלנו, האיום אינו רק על חייהם ועל שלומם הפיזי של אזרחי מדינת ישראל, אלא גם על קהילת העברית הגדולה ביותר בעולם: על הדוברים את השפה, על העיתונים, על משרדי הממשלה, על העסקים, על בתי הספר, שכולם פועלים בעברית. במילים אחרות, המאבק למען ישראל – אם בדמות מלחמה בטרור, ואם בדמות המאבק בממשלה מושחתת ורקובה – הוא גם מאבק תרבותי, למען הסיכוי לשמר את הקהילה דוברת העברית. כך, למעשה, היה מאז ראשית הציונות: מתחילת דרכה הייתה התנועה הציונית תנועה להצלת יהודים מפני אנטישמיות ורדיפות, אך גם תנועה של יהודים שרצו לקיים את תרבותם הייחודית בטרטוריה משלהם. על אלה ראוי וחשוב להילחם גם היום.

במוסדות החברה הלאומית-דתית שבהם התחנכתי, אהבנו לאתגר את הרבנים שלנו בחזונות יהודיים חדשים שחרגו מתמונת העולם האורתודוקסית הקשוחה שאותה ניסו, בהצלחה חלקית, להנחיל לנו. הרבנים הקשיבו לנו בסבלנות כשתיארנו זהות דתית ללא

הלכה, או זהות הלכתית ללא דת, או משהו מעין זה, ובסוף, כשהשתתקנו, הפטירו כלפינו בשעשוע: "אבל מה עם הנכד? הוא יישאר יהודי?" כל תפיסת עולם חדשה הועמדה במבחן העליון של היהדות האורתודוקסית: מבחן ההמשכיות. אם בקצה הדרך יימצא נכד גוי, החזון הרדיקלי בטל ומבוטל. ממילא, טענו הרבנים, רק יהדות של תורה ומצוות, שהיא, כך הם חשבו, ערובה להמשכיות יהודית, סופה להתקיים. היום אני יודע לומר שהתשובה של הרבנים היא ביטוי מזוקק של שמרנות, חוסר אמון מוחלט בכל ערעור על הסדר הקיים. חלפו הרבה שנים מאז, עזבתי את הישיבה, אינני שמרן ושאלת הנכד לא מטרידה אותי. אבל נותר בי קורטוב של ספקנות בריאה כלפי תפיסות עולם מהפכניות, שלא פעם מתעלמות מתנאים חומריים, ומתשוקות וחלומות ומאווים של בני אדם קונקרטיים. כך אני מתייחס גם לחזונות על עברית עולמית: בקורטוב של ספקנות בריאה, לצד סקרנות והערכה.

כך או כך, באלף השלישי, אם בישראל ואם מחוצה לה, העברית תצטרך להיאבק על מקומה במה שהולך ונראה כג'ונגל לשוני אכזר. מחקרים שמתפרסמים היום מעריכים שבמאה השנים הקרובות תגיע האנושות למצב שבו היא מאבדת עשרים ושש שפות מדי שנה – שפה אחת מדי שבועיים, במין רולטה רוסית איומה שמוליכה שפות עתיקות, אחת אחת, אל הקבר. כל מה שנותר בינתיים הוא להמשיך לחיות את העברית כשפת יום-יום, להמשיך ליצור בה, לחדש אותה, להתחדש בה. האם גם תורה של העברית יגיע? איש אינו יודע. בתקופה הנוראה שבה אנחנו חיים ויוצרים, כתב יוסף חיים ירושלמי, הנצח אינו בראש מעיינינו.